

יא

דמים ב"דמים" נגעו⁴⁴⁷

המישור הציבורי-מדינתי מזמן לא מעט מקרים שבהם מתקיים מתח בין שני רכיבים: ממון מול נפשות. מגפת הקורונה (תש"ף-תשפ"א, 2020-2021) - כדוגמה בולטת - חשפה, חדשות לבקרים, עימותים על רקע זה בין שני משרדי ממשלה: משרד האוצר אל מול משרד הבריאות. הראשון ביקש להדגיש את הממד הכלכלי בעוד שהשני ביקש להדגיש את ממד החיים, ושניהם כאחד טענו לייצוגם את הממד הקיומי.

א. האם ממון הציבור שקול כ"נפשות"?

מן הבחינה ההלכתית, הצגת הדברים כך, כביכול מדובר בשני קטבים שקולים, אומרת לכאורה דרשני. מחד גיסא, אין ספק שהשאלה נוקבת ויורדת לעמקי השיתין; ברם מאידך גיסא, לכאורה אין פשוט ממנה: וכי לא ברור הוא, עוד יותר מביעתא בכותחא, שפיקוח נפש דוחה - כמעט - את כל התורה כולה, ובוודאי שהוא דוחה ממון? מה מקום יש אם כן לדיון המציגי, ולו גם הווה-אמינא, של תיעדוף ממון על נפשות!⁴⁴⁸

447. ע"פ הושע ד, ב: "ודמים בדמים נגעו". עיקרו של פרק זה פורסם תחילה בספר מכת מדינה שבהוצאת מרכז תורה ומדינה, ניצן תשפ"א.

448. באחד מגיליונות מכון יסוד החסידות, שראה אור בעת מגפת הקורונה, אכן הגיבו ברוח זו: "...עכשיו מודיעים על כוונתם להחזיר את החיים לסדרם כמעט לגמרי, כדי שלא תקרוס הכלכלה - הכסף יענה את הכל. כבר עכשיו הודיעו כמה מגדולי הרבנים המפורסמים, שאין לשמוע לחוקי

המדינה שמתכוונים לפי דבריהם להקל בכל כללי הזהירות, ויש להקפיד בתכלית במצות 'לא תרצח', ולהישמע רק לחוקי התורה הקדושה, שהיא חיינו ואורך ימינו. לא נלך אחרי רוח הטומאה של ההפקרות ותאוות הבצע השוררת בכל העולם, ולא נסכן חיים של יהודים בשום פנים ואופן" - ראה <http://forum.otzar.org/viewtopic.php?t=50400>. וראה עוד סיני נתנאל פרל, "חובת הזהירות - עד היכן?", אתר צריך עיון, ג בתמוז תש"ף - <https://iyun.org>.

ואכן אמת, דבר שאין צריך לומר הוא שפיקוח נפש דוחה ממון, "וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו" (איוב ב, ד). יתרה מזאת; לא רק ביחס לנפשו-שלו הדברים אמורים, אלא גם ביחס להצלת נפש זולתו - "כל אשר לאיש יתן". בשל כך, פוסקים רבים סברו שאמנם הונחה אדם, ככלל, שלא להוציא יותר מחמישית ממנו על קיום מצוות,⁴⁴⁹ ועם זאת כאשר מדובר בהצלת נפש זולתו, ההלכה שונה.

כך הורה החפץ חיים, בספרו אהבת חסד (חלק ב, פרק כ סעיף ב):

"א דהא דאמרינן אל יבזבז יותר מחומש היינו בשרוצה מעצמו לחפש אחר עניים ולחלק להם צדקה, אבל כשבאו לפנינו עניים רעבים או ערומים, שהוא חייב להשביעם ולכסות מערומיהם כאשר אמרה התורה די מחסורו אשר יחסר לו, או שיראה שבויים שהוא חייב לפדותם כאשר ציווה השי"ת, ורצונו לתת ע"ז יותר מחומש - רשאי, ומידת חסידות הוא (רמב"ם בפ"י המשנה פ"א דפאה מ"א),⁴⁵⁰

לה רבי ישבב, ולא הניחו חבירו, ומנו, רבי עקיבא". יצוין כי לדידו של הגר"א, אין זו תקנה מאוחרת אלא הלכה למשה מסיני שתוקפה דאורייתא. ראה שנות אליהו הארוך, תחילת מסכת פאה, ד"ה גמילות חסדים: "...המבזבז אל יבזבז יותר מחומש והוא מן התורה, והא דאיתא בגמ' דילן באושא התקינו דהמבזבז וכו' הפי' שהיה מקודם הלכה למשה מסיני דאל יבזבז יותר וכו' ואח"כ שכחו וחזרו ויסדו כהלכה ראשונה, וזה פי' באושא התקינו דשם חזרו להלכה למשה מסיני הקדומה..."; וראה מה שהקשה על כך בתורה תמימה, בראשית כח הערה כג: "...לא זכיתי להבין מה ראה הגר"א לדון מלשון זה דהוי דאורייתא... וצ"ע רב בזה".

450. זו לשון הרמב"ם, שם: "גמילות חסדים... שם נופל על שני סוגים מהמצוות, האחד הוא השתתפות האדם עם ישראל

il/sedersheni/torah-corona-and-free-market-advocates: "ההגבלות על התנועה והמסחר שהוטלו למניעת התפשטות נגיף הקורונה עוררו התנגדות בקרב תומכי חירות הפרט והשוק החופשי. בחינה תורנית של הטענות המוסריות העומדות בבסיס ההתנגדות מגלה כי יש לדחותן בשאט נפש. המחשבה כי יש להעדיף רווחה או חירות על פני פגיעה בחיי אדם פסולה מיסודה". לא למותר לציין שאמירה נחרצת זו "מבוססת" שם על בדל מקור תורני וקמצוץ ביסוס הלכתי, ותו לא, והדברים שלהלן טופחים על פניהם.

449. ראה כתובות נ ע"א (ועוד): "א"ר אילעא, באושא התקינו, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבירו, ומנו, רבי ישבב, ואמרי

ונראה דמיירי באופן שאין נוגע לפיקוח נפש ממש, אבל אם נוגע לפ"נ ממש כגון שהשבוי עומד למות, או הרעב יכול לבוא לידי סכנה ע"י רעבונו, אין שייך בזה שיעור חומש,⁴⁵¹ ולא אמרו בב"מ ס"ב רק דחייו קודם לחיי חברו אבל דעושרו קודם לחיי חברו לא מצינו.⁴⁵²

כתב בשם הרא"ש רק עד חומש. וכך הוכרע גם בספר הליכות אליהו - לר"א פיינשטיין - סי' לג; וכך כתב הרב יוסף שלום אלישיב: "שאינן אדם חייב ליתן יותר מחומש מנכסיו להצלת נפש מישראל", ראה במאמרו של הרב יצחק זילברשטיין, "שיקולים כספיים בהצלת חיי אדם", אסיא נה (1994), עמ' 53-46 (= ספר אסיא יא (תשס"ט), עמ' 13-20). עיקר טעמו של דבר הוא - כמתבאר שם - שעוני נחשב כמיתה (נדריים ז ע"ב, שם סד ע"ב, ע"ז ה ע"א, וראה רש"י שמות ד, יט), ומעביר את האדם על דעת קונו (ערובין מא ע"ב), מצב המשפיע גם על ההלכה - ראה ראב"ד, המובא בר"ן על הרי"ף סוכה פ"ג ובב"י או"ח סי' תרנו; ראה פת"ש יו"ד סי' קנז סק"ד בשם ספר חומת ירושלים; מג"א או"ח רמח"ט; תורה תמימה, פרשת ויצא, אות כג. וראה מנחת שלמה, תניינא, סי' פו אות ד; שו"ת ציץ אליעזר חי"ח סי' מ ושם חי"ט סי' א; שו"ת חבל נחלתו חי"א סי' נב; הרב עדי כהן, דילמות רפואיות ופתרון ההלכתי, פרק ו, עמ' נו; אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ד, תשס"ו, טורים 847-844. ועיין במאמרו של הרב יגאל קמינצקי, "יציאה לעבודה של אדם מקבוצת סיכון-גבוה - עד כמה מותר לאדם לסכן את חייו בעבור פרנסתו וממונו?", שבספר מכת מדינה, עמ' 27-51.

452. בהקשר זה ראה נשמת אברהם, ג,

בממונו, כגון הצדקה ופדיון שבויים, והשני השתתפות האדם עם ישראל בגופו... ואמרו כאן שגמילות חסדים אין לה שיעור, ר"ל בהשתתפות האדם בגופו, אבל השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממונו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממונו אלא אם עשה כן במידת חסידות, ואמרו נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה...". מקורו של הרמב"ם בירושלמי, שם: "גמילות חסדים - הדא דתימר בגופו אבל בממונו יש לו שיעור, ואתייהא כיי דמר ר"ש בן לקיש בשם רבי יוסי בן חנינא באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה". וראה שם בפירוש הון עשיר, וכן תפא"י - יכין, אות ה.

451. וראה מרחשת, ח"א סי' מג אות ח, וכן אגרות משה, יו"ד ח"א סי' רכג, שהכריעו כאהבת חסד, שחובתו להוציא כל ממונו. ואולם, הכרעה זו אינה מוסכמת, ראה פת"ש יו"ד סי' רנב סק"ד שהסתפק בדבר: "צ"ע אם אין חייבים לפדות נפש מישראל בסכנת נפשות בכל ממונו"; ובשו"ת מהרש"ם ח"ה סי' נד כתב שאין אדם חייב להוציא את כל רכושו כדי להציל את חברו ממוות. דעה ממצעת ראה בערוה"ש יו"ד סי' רמט ס"ה: "ונ"ל דלפדיון שבויים רשאי להוסיף על החומש, וכן לרעבים וצמאים וכיוצא בהם בדבר שיש בזה פיקוח נפשות, ומחוייב בזה להוסיף". ובשו"ת ציץ אליעזר חי"ט סי' ב

אלא שכל זה אינו אמור אלא רק ביחס לממון היחיד; לא כן כאשר מדובר בממון הציבור, שגדריו שונים בתכלית. כאמור לעיל (פרק ד), יש שכרכו בכך את "סוגיית מעין", וכפי שהובהר (שם) דעתנו שונה. להלן נפנה אפוא פנינו לסוגייה נוספת שבהחלט כרוכה בכך: סוגיית פדיון שבויים יתר על כדי דמיהם.

ג. פדיית שבויים במחיר מופקע

משנת גטין (ד, ו) הורתה כי "אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן", ונימקה זאת: "מפני תיקון העולם". בגמרא (שם מה ע"א) דנו בדבר:

איבעיא להו, האי מפני תיקון העולם משום דוחקא דצבורא הוא,⁴⁵³ או דילמא משום דלא לגרבו⁴⁵⁴ ולייתו טפי?⁴⁵⁵ ת"ש, דלוי בר דרגא

453. ראה אילת השחר, גטין שם, שהעיר: "משמע דמדין תורה חייבים לפדותו אע"פ שיש דוחקא דציבורא, ויל"ע אמאי תיקנו רבנן להיפטר אם חייבה התורה... אם חייבה התורה לפדות אף ביתר מדמיהם אע"פ שיש דוחק להציבור, איך יפקיעו רבנן חיוב התורה, הא זה גופא חייבה התורה", ולא יישב; וראה להלן הערה 465.

454. ריטב"א וכן רבנו קרשקש הנדפס ע"ש הריטב"א, בסוגיית גטין, גורסים "דלא ניגרו", וכך הגרסה בכת"י מינכן ועוד - עיין דקדוקי סופרים שם; וראה ריטב"א כתובות נב ע"ב שכתב: "דלא לייתו לאתגרי בהו". הכוונה כנראה להתגרות בעם ישראל ולהרבות בשבויים כדי לראות עד כמה הם מוכנים לבזבז בעד פדיונם; וראה ערוך השלם, ערך "גרב"; תוספתא כפשוטה, ת, עמ' 837.

455. מה שהוא בספק לבבלי - פשוט לירושלמי, גטין ד, ו שכתב רק: "מפני תיקון העולם דלא ליגרו שביי ומייתי".

חו"מ תכו, א, עמ' רמ: "כתב לי הגרש"ז אורבך - מהחפץ חיים רואים רק שמוטר ואינו עובר על אזהרת חז"ל לבל יבזבז יותר מחומש, אבל לא שהוא חייב בכך". וראה שו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קעד, שהבחין בין חובת יחיד לחובת קהילה: "איברא כשאין הדבר מוטל על היחיד דוקא, וכל הציבור בכלל הקריאה... פשיטא לי שאין יחיד בפ"ע מחויב להוציא כל ממונו, וצורת המצוה בענין זה [גם אם נגדיר דשייך על כולם הלאו דלא תעמוד וגו'], שהבי"ד או העומדים בראש יעשו את הרבים, אבל את היחיד עכ"פ אין לחייב בכנ"ל". ובנשמת אברהם, שם, העיר על כך: "כתב לי הגרש"ז אורבך, עדיין לא ברור, מ"מ אם יודע שלמעשה אחרים נמנעים ואין עוזרים אותו, איך מותר לו לעבור על ל"ת על דם רעך, דלכאורה הוא צריך מיד להצילו ולפרסם אח"כ פסק דין מבית דין שבני העיר צריכים לשלם את חלקם, אבל לא להימנע מהצלה בגלל הפסד ממון".

פרקא לברתיה בתליסר אלפי דינרי זהב. אמר אביי, ומאן לימא לן דברצון חכמים עבד, דילמא שלא ברצון חכמים עבד.⁴⁵⁶

ראשונים ופוסקים דנו לא מעט בסוגיות אלה,⁴⁵⁷ לא רק כעיון למדני והלכתי כללי ומופשט, אלא גם - בשל צוק העתים - כהלכה למעשה. התוספות (שם נח ע"א ד"ה כל ממון) נזקקו לסוגייה (שם)⁴⁵⁸ שממנה עולה לכאורה הנחיה הפוכה - כן לפדות ואפילו במחיר מופקע ביותר:

ת"ר, מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי, אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים. הלך ועמד על פתח בית האסורים, אמר, "מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים" (ישעיהו מב, כד), ענה אותו תינוק ואמר, "הלא ד' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלך ולא שמעו בתורתו" (שם). אמר, מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זז מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו. אמרו, לא זז משם עד שפדאו בממון הרבה, ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל, ומנו, רבי ישמעאל בן אלישע.⁴⁵⁹

שו"ע ורמ"א אה"ע סי' עח וחלקת מחוקק שם סק"ב, וב"ש וט"ז שם; טור ושו"ע יו"ד רנב, ד ושו"ך שם סק"ד, בשם הב"ח; פנ"י לסוגיות גטין וכתובות שם; שו"ת כנסת יחזקאל סי' לח; חוות בנימין ח"א סי' טז; ר"י שציפנסקי, התקנות בישראל, ב, עמ' 51 ואילך; שו"ת יביע אומר, ח"י חו"מ סי' ו: "מבצע אנטבה בהלכה"; ר"ש גורן "פדיון שבויים תמורת שחרור מחבלים", תורת המדינה, עמ' 424 ואילך, ועוד.

458. ראה גם תוספתא, הוריות ב, ה-ו; ירושלמי, הוריות ג, ד; איכה רבה פרשה ד ד"ה מעשה.

459. לעניינה של אגדה זו ולהשוואתה עם גישתו הכללית של ר' יהושע לחכמה, ליופי ולכיעור, ראה ר' יצחק בלאו, "פדיון שבויים

456. ראה גם כתובות נא ע"א - גב ע"ב.
457. בין השאלות שנידונו: נפקויות בין שני הטעמים - טעם "דוחקא דציבורא" לעומת טעם "דלא לגרבו ולייתו", אם הלכה כטעם הראשון או שהלכה כטעם השני או שיש לחוש לשניהם; את מי מותר, ואולי אף צריך, לפדות "יתר על כדי דמיו" - תהא זו אשתו, יהא זה בן משפחה, או תלמיד חכם. ראה רב האי גאון בס' המקח והממכר שער ס; רמב"ם, הל' מתנות עניים ת, יב וכס"מ שם, וראה גם רמב"ם, הל' אישות יד, כג; רמב"ן ב"מלחמות", ברכות פ"ג, בעניין נשים בבהמ"ז; רמב"ן ורשב"א וריטב"א (המיוחסים) גטין שם; ר"ן על הרי"ף בסוגיית גטין שם; רמ"ה, הובא ברא"ש כתובות פ"ד סי' כב, ודעת הרא"ש שם, ובסוגיית גטין;

מפורש אם כן שאותו תינוק נפדה "בממון הרבה", ודאי מעבר ל"כדי דמיו", והרי זה מנוגד לכאורה להלכת המשנה. על שאלתם זו השיבו התוספות בשני ביאורים, תוך שהם מציגים שתי הבחנות:

כי איכא סכנת נפשות פודין שבויין יותר על כדי דמיהן,⁴⁶⁰ כדאמרינן בפרק השולח (גטין מז ע"א) גבי מוכר עצמו ואת בניו לעובדי כוכבים, כ"ש הכא דאיכא קטלא; אי נמי משום דמופלג בחכמה היה.⁴⁶¹

מהישוב הראשון אתה למד כי מגבלת "כדי דמיו" לא נאמרה אלא בפדיית שבוי שנמק אמנם בבית האסורים, אך אינו נמצא בסכנת נפשות. לא כן

פודין השבויים יותר מכדי דמיהם. ותמה אני, מאחר שהיה תלמיד חכם מופלג, ולא היה כמותו בדורו בתורה ובחסידות, ושרי לפדותו בכל ממון שבעולם, ואם מרוב ענוותנותו לא רצה להחזיק עצמו כתלמיד חכם מופלג, מכל מקום היה לו לחוש על ביטול תורה, כאשר כתב בעצמו, שהוא היה יושב בחושך וצלמות, בלי תורה ואורה, והיה מקונן שלא היו אצלו ספרי הפוסקים והתוספות, ואיך לא היה חש לעוון ביטול התורה, מאחר שרבים צריכים לו. ובוודאי דעתו היה, שאם יפדו אותו, אם כן יש למיחש שלא יעשו כן כל השרים לתלמיד חכם המופלג שבדור, בעבור רוב הממון, עד שלא יספיק ממון הגולה לפדותם, ותשתכח התורה מישראל. כי גם שמעתי שהיה בדעת אותו הצורך לתפוס גם הרא"ש תלמידו, ונודע לו, וברח לטוליטילא, ונצול ברחמיו וברוב חסדיו. ומשום הכי אמר החסיד, מוטב שתאבד מעט חכמה היתרת מישראל, ממה שתאבד חכמת התורה עיקר, וזה האות שאז פסקה אותו הדבר והשמד לתפוס חכמי הגולה...". וראה שמחה עמנואל, "האם סירב מהר"ם מרוטנבורג להשתחרר מבית הכלא?", נטועים יט (תשע"ד), עמ'

יתר מכדי דמיהן - נסיון פרשנות לאחת מאגדות החורבן", שמעתין 156 (ניסן-סיון תשס"ד), עמ' 135-143.

460. ראה גם יש"ש, גטין פ"ד סי' סו: "והאידינא אנשי גומלי חסדים בארץ תוגרמא והסמוכים להם פודים השבויים יותר ויותר מכדי דמיהם, והיינו דמוותרים על דוחקיהו דציבורא שלהם, ד' יוסף על שכרם, ופעולתם לפני ד' צפון בעולם הבא, גם בעו"ה לע"ע נתמעטו ישראל בגולה, ויש לחוס על יתר הפלטה, שלא (תכה) [תכבה] גחלת ישראל, וגם לעת הזאת מכבידים על ישראל יסורים ועינויים, לכופם כדי לעבור על הדת, ולעשות מלאכה בשבת שלא לצורך. גם אם לא יפדו אותם איכא למיחש לרוע לבם, שלא יהרגו אותם, ובסכנת נפשות פודין יותר מכדי דמיהן, עיין לקמן בסימן ע"א, על כן נדבה לבם בגופם ובממונם לפדות השבויים, וסייעתא דשמיא עמהם".

461. ראה יש"ש שם: "שמעתי על מהר"ם מרוטנברק זכרונו לברכה, שהיה תפוס במגדול אייגזהם כמה שנים, והשר תבע מן הקהילות סך גדול, והקהילות היו רוצים לפדותו, ולא הניח, כי אמר אין

שבוי הנמצא בסכנת נפשות, שאותו פודים ומצילים גם בממון הרבה שמעבר לשווי. ⁴⁶² היישוב השני אינו מסכים - ככל הנראה - עם הבחנה זו, ולכן הוא מציע הבחנה חלופית: שונה דינו של "מופלג בחכמה", שהוא נפדה אפילו בממון הרבה, ורק אדם "רגיל" אינו נפדה אלא בשווי. הרמב"ן (גטין מה ע"א) ⁴⁶³ יצא חוצץ נגד דעת התוספות בביאורם הראשון: ...וי"א דכל היכא דאיכא חששא דמיתה פודין אותן בכל ממון שיכולין לפדותן, ולא מסתבר, דכל שבי כולהו איתנהו ביה, ⁴⁶⁴ ועוד דגבי אשה איכא חששא דעריות ולא חששו, ואף על גב שקרקע עולם היא היה להם לחוש...

אף שמדובר בממון שמלכתחילה הוקצה לתלמוד תורה ולבדק הבית, רשאי הציבור להחליט על העברה להצלת נפשות - הא ותו לא, ולא שחובה כך לנהוג. הוא הדין ביחס למה שכתב הרמב"ם, הל' מתנות עניים ח, יא: "אנשי העיר שגבו מעות לבנין בית הכנסת ובא להן דבר מצוה מוציאיין בו המעות. קנו אבנים וקורות לא ימכרום לדבר מצוה אלא לפדיון שבויים, אף על פי שהביאו את האבנים וגדרו ואת הקורות ופסלו והתקינו הכל לבנין מוכרין הכל לפדיון שבויים בלבד, אבל אם בנו וגמרו לא ימכרו את בית הכנסת אלא יגבו לפדיון מן הצבור".

463. הרב משה הרשלר - הלכה ורפואה ג (תשמ"ג), עמ' מז - דייק שזו גם דעת הרמב"ם, שכן בהל' מתנות עניים א, י כתב שאין לפדות שבויים יתר על כדי דמיהם, זאת הגם שהקדים וכתב שם ש"כל השבויים הם בחזקת סכנה".

464. ראה ב"ב ח ע"ב: "פדיון שבויים מצוה רבה היא... דכתיב והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ד' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב

155-169. וראה לרב צבי שכטר, בעקבי הצאן, עמ' רו-רז, בנוגע לשבייתו של הרב יצחק הוטנר, ותגובת הרב יעקב קמינצקי ביחס להצעת פדייתו.

462. ראה גם שו"ע, יו"ד רנא, יד: "יכולים לשנות, אפי' מתלמוד תורה, לצורך שלשים פשיטים להגמון בכל שנה, לפי שהוא הצלת נפשות, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן, ויכום ויפשיטום ערומים"; וראה שם ביאור הגר"א ס"ק כד, שצייין לכך מקור ותקדים: "כמו שמצינו במקרא, שהיו נותנין קדשי בדק הבית להמלכים של אומות העולם, וכ"ש בצדקה". בשני המקרים מדובר בממון ציבור, שאותו משנים מייעודו הראשוני לטובת הצלת נפשות. עם זאת לא נאמר שהדבר חובה, ובהחלט ניתן להניח שזו הייתה החלטת הקהל. וראה מה שהובא בתחומין לא (תשע"א), עמ' 34-35 - בהקשר דומה - בשם הרי"ש אלישיב: "...כיון שהציבור הוא המשלם - יש להתחשב במה הציבור המשלם מעוניין יותר", ושם עמ' 37: "מצוה על הממונים על הציבור לעשות בכספי הציבור מה שרוב הציבור רוצה". כול שהתחדש בפסיקה זו הוא שהדבר מותר.

ואחר שבממון הקהל מדובר, נמצאת למד אפוא על קיומה של מחלוקת ראשונים בשאלה אם פיקוח נפש דוחה את ממון הרבים. לדידם של התוספות בביאורם הראשון, יש לתעדף נפשות, ואם אכן בסכנת נפשות מדובר, הרי שהציבור ייתן "ממון הרבה" ובלבד שהלה יינצל. לא כן לביאורם השני של התוס', ולא כן לרמב"ן, הסבורים כי גם סכנת נפשות אינה מצדיקה, ואינה מתירה, הוצאת ממון מעבר לשוויו של השבוי. ימות הלה בשבוי, ובלבד שלא נגיע ל"דוחקא דציבורא."⁴⁶⁵

ג. "דוחקא דציבורא" - "איבוד נפשות"

כמחלוקתם של ראשונים, כך לימים מחלוקתם של אחרונים ושל פוסקים. בשו"ת נחלה ליהושע - לר' יהושע צונצין (סו"ס ה),⁴⁶⁶ כתב:

...וכ"ש דליכא למיחש לטעמא דדוחקא דציבורא כל היכא דאיכא איבוד נפשות, זכר לדבר... משמע דאע"ג שהציבור נדחקין לפרנסה, לית להו להניחו שימות, אלא מפרנסין אותו, ואין ס' שעל זה הטעם סמכו כל הראשונים להיות מפדין את השבויים יתר על כדי דמיהן...

465. דומה כי עתה תוכל להתיישב הערתו החמורה של בעל אילת השחר, הנ"ל הערה 453. עתה, לאור כול שהתבאר, ניתן להציע שזו דוגמה נאה להפעלת חכמים (בנסיבות מיוחדות וחריגות) סמכות שניתנה בידם: "הקפאת" מצווה בשב ואל תעשה, כדוגמת ברכות כ ע"א, יבמות צ ע"ב, גטין לו ע"ב ועוד. כך במצוות שונות - תקיעת שופר ונטילת לולב בשבת ועוד - וכך גם בנידונו: במהלך הדורות נוכחו חכמים לדעת ששימור הדין דאורייתא עלול להביא לשבר כלכלי-ציבורי עצום, כזה שעם ישראל יתקשה לשרוד אותו. תיעדפו אפוא חכמים את הציבור על חשבון היחיד, זאת הגם שבנפשו עסקינן.

466. מובא באשל אברהם, יו"ד סי' רנב.

לרעב ואשר לשבי לשבי, ואמר רבי יוחנן כל המאוחז בפסוק זה קשה מחבירו... שבי [קשה מכולם] דכולהו איתנהו ביה; רמב"ם הל' מתנות עניים ח, י: "פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותן, ואין לך מצוה גדולה כפדיון שבויים, שהשבוי הרי הוא בכלל הרעבים והצמאים והערומים ועומד בסכנת נפשות, והמעלים עיניו מפדיונו הרי זה עובר על לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך ועל לא תעמוד על דם רעך ועל לא ירדנו בפרך לעיניך, ובטל מצות פתח תפתח את ירך לו, ומצות וחי אחיך עמך, ואהבת לרעך כמוך, והצל לקוחים למות, והרבה דברים כאלו, ואין לך מצוה רבה כפדיון שבויים".

ר"י צונצין מכריע אם כן הלכה למעשה כתוספות בביאורם הראשון. לדידו, חשש איבוד נפש גובר על "דוחקא דציבורא". זאת ועוד, הוא גם מיידע אותנו שכך נהגו "כל הראשונים" (!) הלכה למעשה, שהנהיגו פדיון שבויים יתר על כדי דמיהן.

לא כך סבר מהר"ם לובלין, שבשו"ת שלו (ס"ט טו) דן בשאלתה של קהילת אפטא, אם אנשיה חייבים לפדות "נער הנתפש בידי ישמעאלים שטענו עליו שנתפס עם הזונה הישמעאלית ורוצים לדונו במיתה או באונס המיר דת חס ושלום... ואם חייבים לפדותו, אם החיוב הוא אפילו יתר מכדי דמיו, ומהו פי' בכדי דמיו, זה תורף ותוכן השאלה...". בתשובתו קובע מהר"ם לובלין:

נ"ל פשוט דאין מחוייבים לפדותו יותר מכדי דמיו, ולא ידעתי מהיכי תיתי שיעלה על הדעת שיהיו מחוייבים לפדותו יותר מכדי דמיו, דמ"ש משאר שבויים חוץ מת"ח, כמבואר בפוסקים, דהא הכא שייכי טעמים דתרי שינויים דגמרא, טעמא דדוחקא דציבורא גם טעמא דלא ליגרבו, כי אם יפדו אותם בסך גדול בכל יום יעלילו על כל בר ישראל שיכנס לבתיהם לומר שנתפס עם הזונה. ואי משום שמבקשים להרגו, לא אשתמט שום פוסק לכתוב ולחלק שאם מבקשים להרגו שמחוייבים לפדותו אפי' יותר מכדי דמיו, ולא כתבו אלא שאם מבקשין להרגו פודין אותם אפי' לאחר ששינה ושילש. ואדרבא מוכח בהדיא מסוגייתא דשמעתין דההוא גברא דזבין נפשיה ללודאי וכו' שאין פודין אותו אלא בכדי דמיו... ועוד יש להביא ראיה... בהדיא דמשום דלא יטמאו בין העו"ג אין פודין יותר מכדי דמיו, דהתוס' הקשו שם בהשולח על מתני' דאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהם מהא דרבי יהושע בן חנניה דפרקי' לההוא תינוק בממון הרבה בפ' הניזקין, ותרצו משום שהיה מופלג בחכמה, ומה הקשו, והא התם היה חשש שלא יטמא בין העכו"ם, שהרי תינוק קטן היה ומתני' קתני אבל פודין את בניו וכו' משום שלא יטמאו בין הע"ג. אלא ע"כ האי דפודין את בניו ר"ל בכדי דמיהם, ומהא מייתי ר' אמי לקטלא מכח כל שכן ודיו לבא מן הדין להיות כנדון...

דעת מהר"ם לובלין חלוקה אפוא על זו של הנחלת יהושע. לדידו, הלכה למעשה, גם במצב של חשש נפשות, אין פודין ביתר מכדי דמיו. יתרה מזאת, לדידו טענה אחרת תהא ממש מופרכת, שכן "לא אשתמט שום פוסק לכתוב ולחלק שאם מבקשים להרגו שמחוייבים לפדותו אפי' יותר מכדי דמיו". ואם את נפשך לשאול, כיצד הוא יכול לכתוב כך, שעה שהוא בוודאי יודע שזה בדיוק מה שטענו לו התוס' בביאורם הראשון! ובכן, שובר-תשובתך בדיוק לשונו: "שום פוסק". יש להניח שהוא סבור כי כבוד ביאורם הראשון של התוס' במקומו מונח, ואולם מכלל פרשנות למדנית הוא לא יצא ולכלל פסיקת הלכה למעשה לא הגיע.

נמצאת למד אם כן על קיומה של מחלוקת אחרונים, מקבילה למחלוקת הראשונים, בשאלה אם במקרה של סכנת נפשות פודין בכל ממון. ואכן, כך הוצגו הדברים בפתחי תשובה (יו"ד רנב סק"ד).⁴⁶⁷

בין כך ובין כך רואים אנחנו שמשקל רב ומשמעותי ניתן לממון הקהל, עד כדי היותו גובר על הצלת נפש מישראל. על כפות המאזניים מונחים ממון הקהל מזה ונפש פלוני-ישראל מזה, והגם שדרך כלל קיימא לן שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש - ממון הקהל עשוי לעמוד אפילו מול פיקוח נפש. ביאורם השני של התוספות, דעתו של הרמב"ן, דעת מהר"ם לובלין ואסכולותיהם, מעלים כי "דמי" הקהל גוברים על דמי האדם. זאת ועוד, דומה כי ביחס לנידון דנן, יתכן שגם החולקים - הביאור

דוחקא דצבורא אבל לטעמא דלא לגרבי הסברא להיפך, דאם בס"נ פודין ירצו להרוג את השבויים כדי שיפדו יותר מכ"ד וגם יגרבו וירצו להרוג, וא"כ לפמ"ש הרמב"ם והשו"ע טעמא דלא לגרבי שפיר כתב מהר"ם לובלין שאין הקהל צריכין מטעם א"פ את השבויים אף בס"נ יותר מכ"ד...". וראה הרב אברהם יצחק הלוי כלאב, "שחרור שבויים תמורת בני ערובה", תחומין ד (תשמ"ג), עמ' 115-116.

467. "עי' באשל אברהם בשם שו"ת נחלה ליהושע, דבמקום דאיכא למיחש לקטלא פודין; ועיין בתשובת יד אליהו סי' מ"ג שלא כתב כן, אלא דאפילו בעומד להריגה אין פודין יותר מכדי דמיו... וכ"כ בתשובת מהר"ם לובלין סי' ט"ו... ועיין בספר בה"י סק"ב כ' בשם הגאון מהרש"ק שנעלם ממנו דברי תוספות בגטין הנ"ל דאם ביקשו להרוג פודין ע"ש... אך בתשובת כנסת יחזקאל סי' לח השיג עליהם משום דהאי תירוצא דסכנת נפשות לא שייך אלא אם טעמא משום

הראשון בתוספות, נחלת יהושע ואסכולותיהם - יסכימו שממון הקהל גובר. זאת משום שבשונה מסוגיית פדיון שבויים, שם דובר בפיקוח נפש מובהק וודאי, בנידון דנן אין מדובר אלא בחשש ובשמא; ובשונה מסוגיית פדיון שבויים שבה מדובר באנשים מסוימים, מוגדרים ומובחנים, שהם הנמצאים בסכנת נפשות - בחינת "חולה לפנינו", הרי שבנידוננו מדובר באמירה סטטיסטית, לא מובהקת ולא מובחנת. בשל כך, לא מופרך להניח שגם אותם שסברו כי בסוגיית פדיון שבויים סכנת נפשות גוברת על ממון הציבור, הרי שבנידוננו גם הם יסכימו שממון הציבור הוא שגובר.

ד. "צבור הנדחק - פיקוח נפש"

בשו"ת חתם סופר (ח"ה חו"מ סו"ס קעז) נשאל שאלה שאמנם ביסודה היא למדנית-עיונית, אך תשובתו משתלבת עם אותה תפיסה הסבורה כי ממון הקהל גובר. השאלה שהוצבה לפניו הייתה ביחס לשיטת הסוברים שצריך אדם לבזבז כל הונו כדי לא לעבור על לאו, ואפילו לאו שהוא בשב ואל תעשה.⁴⁶⁸ או אז, קשה לכאורה פסיקת הרמב"ם שהורה כי אותו שמעלים עינו ואינו פודה שבויים, הרי זה עובר על "לא תעמוד על דם רעך" ועל "לא תרדה בו בפרך לעיניך".⁴⁶⁹ אם כך הדבר, מדוע אמרו בסוגיית גטין - באחד הטעמים לאי-פדיית שבויים יתר מכדי דמיהם - שדוחקא דציבורא הוא שמביא לכך, והרי בכך עוברים על הלאוים האמורים! בתשובתו כתב החת"ס:

נ"ל ליישב... דלא אמרה הר"ן אלא ביחיד שצריך לבזבז כל ממוןו ולהטיל עצמו על הציבור להתפרנס מן הצדקה ולא יעבור על ל"ת,

468. ראה שו"ת הריב"ש סי' שפז, שו"ת חוות יאיר סי' קלט, הגהות רעק"א על יו"ד סי' קנז ופת"ש שם ועוד.

469. החת"ס מציין שני לאוים אלה בלבד, אך הם כנראה רק דוגמה, שכן לאמתו של דבר, הרמב"ם מונה מצוות רבות נוספות - ראה הל' מתנות עניים ח, י, הנ"ל הערה 464: לא תאמץ את לבבך, לא תקפוץ את ירך, לא תעמוד על דם רעך, לא ירדנו בפרך לעיניך, פתח תפתח את ירך לו, וחי אחיך עמך, ואהבת לרעך כמוך, הצל לקוחים למות "והרבה דברים כאלו".

אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאו"ה תקיפים על שונאי ישראל
הוי דוחקא דציבורא בכלל פ"נ... ע"כ חשו לדוחקא...

הא לך שאף החת"ס סבור שלממון ציבור גדר שונה מזה של ממון היחיד,
ו"דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש",⁴⁷⁰ על ההשתמעות ההלכתית
הנובעת מכך.

ואכן, מעין זה מצאנו הכרעות הלכה למעשה אצל כמה מרבני הדור
האחרון. כך הרב משה הרש"ל, שדן בשאלה "מהי חובת האדם בממונו
כדי להציל חברו מסכנה".⁴⁷¹ בכלל דבריו קבע מסמרות בהבחנת ציבור
מיחיד:⁴⁷²

לא קשיא מידי, דחכמים יש בכוחם לעקור
דבר מן התורה בשב ואל תעשה היכא
דאיכא טעמא, והכא משום דוחקא דציבורא
או דלא ליתי ולגרבי טפי אמרו שאין צריך
לבזבז ממונו, וזה פשוט". וראה במאמר
הר"מ הרש"ל, שלהלן הערה 471, עמ' מז,
שדחה קושייתו. כן עיין בשו"ת ציץ אליעזר,
חי"ח סי' מ אות יא; שו"ת עשה לך רב חי"ט
סי' רסט. ואמנם בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי'
קעד כתב "דבמציאות של זמן הזה שלא
שייך הענין שדוחקא דציבורא יביא אותם
לידי סכנה ופקו"ג...". אך בדין העיר על כך
הרב רועי הכהן ז"ק, בספרו הקצאת משאבים
ציבוריים - כתור יא - עמ' 276 הערה 119:
"נראה כי כוונתו היא שברמה הקהילתית
הוולונטרית אכן התבטלו חששות אלו, שכן
התשובה עוסקת במגבית מהציבור, אך אין
דבריו מוסבים על המציאות התקציבית
ברמה השלטונית".

471. הרב משה הרש"ל, "גדרי חיובי הצלה
בחולים שיש בהם סכנה", הלכה ורפואה ג
(תשמ"ג), עמ' מה-נ.

472. הלכה ורפואה, שם, עמ' מח.

470. תמה עליו רבי ישראל אייזינשטיין,
בספרו עמודי אש, סי' ד, קונטרס כללי
תורה, ז: "וראיתי בשו"ת חתם סופר (חו"מ
סי' קעז) שהקשה לשיטת הרמב"ם דבפדיון
שבויים איכא 'לא תעמוד על דם רעך',
אם כן אמאי אין פודין השבויין יותר מכדי
דמיהן, הא בלא תעשה צריך ליתן כל ממונו.
ועיין שם שתירץ, דמה דצריך לבזבז כל
ממונו לא אמרינן אלא ביחיד ולא בציבור,
עי"ש. ובמחילת כבוד תורתו דבריו תמוהין,
דאם כן אמאי אמרינן בש"ס גטין (מה ע"א)
על האיבעיא דהא דאין פודין אם הוא משום
דוחקא דציבורא או דלא ליתי ולגרבי טפי,
ועל זה הביאו ראייה מלוי בר דרגא דפרקא
לברתא בתליסר אלפי דינרי זהב, עיין שם
דמסקי דשלא ברצון חכמים היה. ולדעת
החתם סופר הא ביחיד באמת צריך ליתן כל
ממונו, ואם כן מאי ראייה מייתי, וגם אמאי
היה שלא ברצון חכמים. ויש לומר בדוחק,
דהיה יכול הדבר לנגוע להציבור, שאם
היחיד נתן הרבה מעות, אם יתרבה הדבר
בציבור ירצו בעד השבויין הרבה מעות,
והוא דוחק גדול. ובאמת קושייתו מעיקרא

ונראה שמהדין שאין לפדות את השבויים יותר מכדי דמיהן, ומטעמא דדוחקא דציבורא, מוכרח יסוד גדול בדיני הצלה. דציבור יכול לקבוע הנהגות או תקנות לטובת הציבור, אע"פ שעל ידי כך אפשר שיחידים יכולים להגיע לסכנה, או ימנע הצלה מן היחידים, דעיקר דין לא תעמוד על דם רעך הוא דין ביחיד... חייב היחיד לעשות הכל כדי להציל חברו, אבל רבים יכולים לקבוע שטובת הציבור קודמת, ובזה מבואר הדין דמצד דלא ליענו ציבורא תיקנו שלא לפדות ביותר מכדי דמיהם אע"פ שיש סכ"נ בשביה... שמשום תיקון הציבור אין להתחשב בסכנת היחיד. ומשו"ה מובן הדין שאין לפדות ביתר מדמיהן משום תקנת הציבור.⁴⁷³

מפורשת אם כן תפיסתו שכלל, יכול ציבור לתקן תקנות המסכנות יחידים. אחת הנגזרות היא האפשרות לתיעדוף ממון הציבור על פני נפשות היחיד. כך נעשה בהימנעות מפדיית שבויים במצבים מסוימים, וכך בנידוננו ייאמר ביחס לשימור כלכלת המדינה גם על חשבון סיכון מבוקר של יחידים.⁴⁷⁴

סוגייה נוספת שצינו "אחרונים" בהקשר זה, היא מה שסופר בגמרא (ב"ק פ ע"א; תמורה טו ע"ב):

ת"ר, מעשה בחסיד אחד⁴⁷⁵ שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שינק חלב רותח משחרית לשחרית, והביאו

שבויים". כן ראה סיכומו של הרב רועי הכהן ז"ק, הקצאת משאבים ציבוריים, שם, עמ' 279-280: "חלה על השלטון חובה הלכתית לשמור על יציבותה של הקופה הציבורית... ליציבות תקציבית נודע מעמד הלכתי של פיקוח נפש ברמה הציבורית, שיש בו בכדי לדחות פיקוח נפש של פרטים...".

475. לזיהויו של אותו "חסיד", ראה תמורה טו ע"ב: "קי"ל, כל היכא דאמר מעשה בחסיד אחד, או ר' יהודה בן בבא או ר' יהודה בר אילעאי"; והשווה תוספתא, ב"ק ת, ד;

473. בדרך זו מבאר שם הלכות נוספות; ור' שם דיונו באפשרות ההשוואה לגדרי הוצאה למלחמה.

474. ראה גם מה שכתב הרב משה דוד טנדלר, בספר כבוד הרב, עמ' 168, בהקשר זה של אי-פדיון שבויים יתר על כדי דמיהם: "...ודאי יש דין מיוחד כשמדיינים בתקציב החברה, שאסור להביא החברה לידי עניות שלא יהיה מספיק כספים לצורכי ציבור. שאין מושג של 'מלך' על בית חולים ענקית והחברה אינה רק אפשריות למגבית לפדית

לו עז וקשרו לו בכרעי המיטה והיה יונק ממנה משחרית לשחרית. לימים נכנסו חבריו לבקרו, כיון שראו אותה העז קשורה בכרעי המיטה, חזרו לאחוריהם ואמרו לסטים מזויין בביתו של זה ואנו נכנסין אצלו. ישבו ובדקו ולא מצאו בו אלא אותו עוון של אותה העז, ואף הוא בשעת מיתתו אמר יודע אני שאין בי עוון אלא עוון אותה העז שעברתי על דברי חברי.

המאירי על אתר⁴⁷⁶ תמה: "אף על פי שבמקום פיקוח נפש הותרו האיסורין להתרפא בהם", והרי התיאור הוא של פיקוח נפש! השיב המאירי: "דבר שנאסר מכח תקנה ומחשש פסידת אחרים ראוי להחמיר בה ביותר", כלומר אף יותר מאיסורי תורה.⁴⁷⁷ לשון אחר: בשר חזיר הותר, "פסידת אחרים" אסור.

אפי' איסור כזה כנ"ל...". ברם, כל האמור תואם את שיטתו שם, שרשאי אדם שלא לחוש לדברי הרופאים - וכך לצום ביום כיפור למרות הוראתם, לא לאכול חזיר למרות הנחייתם; וראה גם שו"ת האלף לך שלמה, או"ח סי' שנא; כן ראה אצל הילה וולברשטיין, בספרה איש כי יפליא (תשע"ז), עמ' 285-286, אודות הנהגתו הייחודית של הרב דוד כהן - "הנזיר" בהימנעותו מהליכה לבית חולים, זאת אף בניגוד להנחייתם-גזרתם של הרי"א הרצוג והרי"מ חרל"פ; וראה ר"י זילברשטיין, שבת שבתון, עמ' קלג-קלז, על צדיקים שהסתכנו לקיום מצוה; ולעיל הערה 243. ברם, מן המפורסמות הוא שרוב-ככל הפוסקים חלקו על תפיסה זו מכל וכול, אף שללו בחומרה - ראה שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תמד, ושם ח"ד סי' סז; שו"ת חתם סופר או"ח סי' קעז; שו"ת בנין ציון, סי' קיא; שו"ת מעשה אברהם יו"ד סי' נה; שבט יהודה - לר"י עייאש, סי' שלו; שו"ת כנף רננה או"ח סי'

ירושלמי, סוטה ט, י ופני משה שם; וראה רש"י, שבת קכז ע"ב ד"ה כל היכא דאמרינן מעשה בחסיד אחד; שיטמ"ק, ב"ק שם בשם "הגאון"; פתח עינים לחיד"א, תמורה שם, וכן בהערות הרי"ש אלישיב, שם, ומה שהביא מברכת הזבח ושו"ת פנ"י; חנוכת התורה - להרבי ר' העשיל ז"ל - ליקוטים, אות קצו, ועוד.

476. ראה גם שיטמ"ק, שם.

477. עי' בשו"ת אבני נזר חו"מ סי' קצג - תשובת אביו, הרב זאב נחום אב"ד ביאלא, שהשיג על הדברים: "...והנה לפי תירוצו (של המאירי) היה צריך דין זה להיות בפוסקים, שפיקוח נפש אין דוחה איסור כזה, ולא מצינו בפוסקים דין זה. אך לפי דברי הרמב"ן ז"ל (פרשת בחקותי - ויקרא כו, יא) אתי שפיר, דנהי דמן הדין מי שאינו צדיק גמור ורוצה להתרפאות ברופאים פיקוח נפש דוחה גם איסור זה, רק לחסיד הי' נחשב עוון כנ"ל, לכן לא הביאו הפוסקים דין זה כיון דמן הדין מותר משום פיקוח נפש

סוגייה זו - כביאורה במאירי - נמצאת בזיקה ישירה לסוגיית פדיון השבויים יתר על כדי דמיהם:

ומטין בי מדרשא בשם הגרש"ז אורבך הוכחה לכך מהא דאיתא בגטין... דאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן... בחד לישנא משום דוחקא דציבורא, והלא איתא בב"ב ח ע"ב דשבי חמור מכולם, מרעב מחרב וממיתה, א"כ משום סיבה כספית איך לא נציל השבויים, הלא פיקו"נ הוא? וע"כ דממון הרבים גדר שונה הוא מממון היחיד, ואין מחייבים אותם להוציא ממונם ואפילו לצרכי פיקו"נ.⁴⁷⁸

שתי הסוגיות משיקות אם כן לתפיסה אחידה: לממון הרבים גדר שונה מזה של ממון היחיד, ובהתאם לכך עשוי ממון הרבים לגבור אף על נפשות היחידים.

ה. "מעסקי ממון בא לידי סכנת נפשות"

גם ר"י ענגיל (שו"ת בן פורת ח"ב סי' י, עמ' 84), שנשאל אודות דרך חלוקתם של מעות רבים, שלל כל שינוי מנוהג קודם, וזאת בהסתמכו - בין השאר - על אותה תפיסה של החרגת ממון ציבור: "דממון רבים כנפשות ממש חשוב".⁴⁷⁹

478. הרב אברהם יצחק נריה, "פיקוח נפש בשבת בצבא", תחומין ג (תשמ"ב), עמ' 21-20.

479. הוסיף לכך, שם, נופך דרושי: "... שמעתי זה שנים רבות בשם צדיק אחד ז"ל... שע"כ לא נאמר בפ' והיה אם שמוע ובכל מאודכם, דעל ובכל מאודך אמרו ז"ל בהרואה בכל ממונך, וע"כ רק בפרשת ואהבת דנאמר בל' יחיד הוצרך להיאמר ובכל מאודך. משא"כ בפ' והיה אם שמוע תשמעו וגו' דנאמר בל' רבים לא הוצרך להיאמר, דממון רבים כנפשות וכבר נכלל באמרו ובכל נפשכם, כך שמעתי". מעין זה

ס; שו"ת דברי מלכיאל ח"ה סי' לה; שו"ת אור גדול סי' א (דף ג ע"ב); שו"ת מהרי"ץ דושינסקי סי' כג; שו"ת יביע אומר, ח"ו יו"ד סי' יג, ועוד. בהתאם, אין כל ראייה מן האמור. ועי' בשו"ת מהרש"ם ח"ה סי' נד, שהעיר כי "אולי התם הי' בידו לשלם, רק שהבהמה דקה רועה בשדות אחרות וא"י באיזה שדות חמיר טפי, אבל צ"ע לחלק בזה". וראה שם ביאורו בסוף התשובה: "והאי מעשה דחסיד - י"ל שחשבו לעוון משום שהי' חסיד, וחסיד שרי למסור נפשו על כל המצוות", ואם כן אין זה עניין לאימוץ וליישום בידי שאר בני אדם.

תשובה חשובה של ר"י בן לב שימשה אף היא בסיס לגיבוש הלכת זכות הציבור לקבל החלטות המתעדפות כלכלה על נפשות. במקורה, תשובת מהריב"ל (ח"ב סי' מ) נסבה על השתדלות לשחרור יהודי אחד כאשר קיים

בשל מצבם הכלכלי, ראה אוצרות יוסף - שביעית בזמן הזה, עמ' 90-93: "זזה הרי ישנו גם עתה, שכל פרנסתם של כמה אלפי נפשות של הקאלאניעס הם ונשיהם ובניהם הוא רק מזה, ואם לא יעבדו בשנה שביעית ישארו כולם חסרי לחם חלילה... ודאי יש לצדד גם עתה להיתר...". וראה שו"ת נחלת יואל זאב סי' טו עמ' לו, בנוגע לפתיחת חנויות בשבת "בעת צרה רח"ל, בשנת ת"ש" וגזרת השלטונות: "...בנד"ד דתלוי בזה כל מחייתו וחי נפש של רבים, בוודאי הוי כמו נזקא דרבים שלא במקום סכנת נפשות. והנה בנד"ד לית מאן דפליג דלא ישוער עוד הפסד גדול מזה, א' שיאבדו כל מחייתם גם בימי החול, שיקחו מהם הרישיון של מסחר בחנות; ב' אשר עניי ישראל אשר עיניהם נשואות לאלה אשר בידם עוד מסחר לתמוך בידם וגם הם יאבדו את מחייתם; ג' אין באפשר לומר שיבקשו להם מסחר אחר כי הכל נסגר לפני אחינו בני" ולא יקבלו עוד מקום פרנסה, בנד"ד הכל מודים להיתרו של השו"ע ואין מי שיפקפק כלל...". וראה שו"ת דברי יציב חו"מ סי' עט: "...דה"נ בצער של רבים שייך עכ"פ לומר דחייהם קודמין"; וראה הרב יעקב אריאל, "המשטרה בשבת", מאמינים במשטרה, תשע"ו, עמ' 85-86. יצוין שרמ"צ נריה, צניף מלוכה, עמ' 125, העיר על כך מהברייתא שבערובין מה ע"א, אשר קובעת כי אין מחללים שבת בשל גויים שבאו על עסקי ממון, זאת אף שמדובר בממון רבים; וראה רש"ז אורירבך, מוריה רמג-רמד (טבת תשנ"ז), עמ' מב.

כתב גם בספרו גליוני הש"ס, שבת מב ע"א, "בשם רב גדול וצדיק זלל"ה", וגם שם: "ממון של רבים כנפשות חשוב" (וראה להלן הערה 496). והשווה עם מש"כ אור החיים (דברים יא, יג): "בכל לבבכם ובכל נפשכם - ולא אמר בכל מאודכם, כסדר שאמר בפרשת שמע, לפי שפרשת שמע נאמרה בלשון יחיד, ויכול להיות שימצא יחיד שיהיה לו ממון חביב עליו מנפשו, אבל כללות הציבור שעמהם מדבר מן הנמנע שהיה להם ממון חביב מנפשם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ולזה כשאמר בכל נפשכם מכל שכן בכל מאודכם".

עוד הוסיף ר"י ענגיל: "שוב ראיתי דבר זה דממון רבים כנפשות חשוב יש לו מקור בס' החינוך מצוה רלו" - כוונתו מן הסתם להבחנה שם, באיסור לשון הרע, בין יחיד לציבור: "אין המוסר יכול לומר בשביל שפלוני מיצר לי אני מוסרו ביד גוים..."; לעומת זאת, "המיצר לציבור מותר לציבור למוסרו ביד גוים", וטעמו של דבר: "מוטב ימות איש אחד ולא יזיק ויאבד לרבים... אפילו ממון". וראה מש"כ הרא"י נריה, בהקשר זה: "ונראה שכן למד אף הגר"י ענגיל... דכתב בגליוני הש"ס בשבת... וחידש שאף ממון דרבים אף הוא חשוב כנפשות". וראה גם תשובתו של ר"י ענגיל, בשו"ת מנחם משיב ח"א סי' לג, עמ' 183-182. לא למותר לציין כי זה היה משיקולי ההיתר שאותו ניסח ר"י ענגיל "לצדד בהיתר המלאכה בשביעית לאשר להם שדות בא"י הנקראים קאלאניעס", זאת

חשש שכנגדו יתפסו יהודי אחר:

ראובן היה לו אהבה עם השרים ויועצי המלכות ולפעמים היו תופשין מחמת המלכות לקצת יהודים עשירים והיו כותבין לשראפי"ש או לשאר אומניות כמנהג המלכות הלז, וזה היהודי שיש לו אהבה עם השרים יש לאל ידו להציל איזה יהודי מאותה הצרה, אבל ירא לנפשו שאם יציל לשמעון יקחו ללוי תחתיו, מאן לימא ליה דדמא דשמעון סומק טפי דילמא דמא דלוי סומק טפי, ועל זה שאל אם הרשות בידו להציל לשמעון מצרתו.

תשובה: עיקרא דהאי מילתא איתא ביבמות פ' הערל (דף עט) אמרינן התם מאי שנא הני, אמר רב הונא העבירום לפני הארון, כל שהארון קולטו למיתה כל שאין הארון קולטו לחיים. מתיב רב חנה בר בזנא, ויחמול המלך על מפיושת בן יהונתן בן שאול (שמואל ב כא, ז) שלא העבירו, וכי משוא פנים יש בדבר, אלא שהעבירו וקלטו וביקש רחמים ופלטו, ואכתי משוא פנים יש בדבר, אלא שביקש רחמים שלא יקלטנו הארון. מהך שמעינן בנדון דידן, שאם כבר כתבו ליהודי אחד לשאראף ותפשו אותו והדבר ידוע שאם ימלט זה שיקחו אחר תחתיו, אין להשתדל להצילו; אבל אם יצאה גזרה לקחת קצת יהודים לאומנות המלך לשראף וכיוצא בו, הרשות נתונה להשתדל להציל לכל מי שירצה. והאי דכתבי' דאם כבר נכתב למלכות דאסור להשתדל להצילו כיון דמנהג הוא לקחת אחר תחתיו היינו דוקא היכא דהוי ודאי דלית ספיקא, אבל היכא דאיכא ספיקא די עידנא ישתנה ויעבור זעם ולא יקחו אחר תחתיו אין ספק מוציא מידי ודאי. ובנדון דידן הא חזינן דרבים נצולו ולא לקחו אחרים במקומם ומשום הכי מילתא דפשיטא הוא דכל המציל אינו מפסיד אדרבה מצוה רבה קא עביד...

אם כן שתי הבחנות עורך ריב"ל: הראשונה, בין מצב שבו האחד כבר נתפס וידוע שאם ימלטו אותו יילקח אחר תחתיו, ובין מצב שבו עדיין לא נתפס אף אחד;⁴⁸⁰ השנייה, בין מצב שבו ברור וודאי שאם ישוחרר

480. כדמות ראייה לדבר, ראה ירושלמי, בבא קמא ג, א: "...נישמעינה מן הדא, שור

האחד ייתפס זולתו, ובין מצב שבו לא מופרך להעריך שגם אם ישוחרר
האחד לא ייעשה מאמץ לתפוס אחר במקומו.
ועוד הוסיף ריב"ל:

דאף על גב דעל עסקי ממון הם נתפסים, הא אמרינן בפרק הגוזל
בתרא (ב"ק ק"ז ע"א) כתוא מכמר מה תוא זה כיון שנפל למכמר אין
מרחמין עליו אף ישראל⁴⁸¹ כיון שנפל ליד אומות העולם שוב אין
מרחמין עליו, וכתב הרא"ש דמעסקי ממון בא לידי סכנת נפשות
יעויין שם בפסקיו.⁴⁸²

הוקש אם כן הממון לנפשות, הלכתית-מעשית.⁴⁸³
כאמור, תשובה זו הובאה בעת החדשה כמקור לשאלת הפעלתם של
שיקולים ציבוריים, כולל כלכליים, שישפיעו על נפשות. הרב שבת
רפפורט דן⁴⁸⁴ במצבים שונים של תכנון רפואי, כולל כאלה שיבואו
על חשבון נפשות. דוגמה לדבר: החלטה כי בשל עלותם הגבוהה של
ניתוחי השתלת מעקפים לעורקי הלב הכליליים יש להפסיקם לחלוטין,
ואת הממון שייחסך יש להעביר לטיפול מניעת מחלות לב. הוא הדין,

482. רא"ש בבא קמא פ"י סו"ס כז: "...ממון של ישראל כיון שנפל ליד עובדי כוכבים אין מרחמין עליו ונוטלין היום מקצתו ולמחר נוטלין כולו ולבסוף מייסרין את נפשו והורגין אותו שיודה אולי יש לו יותר ממון...".

483. הכרעת מהריב"ל הובאה הלכה למעשה על ידי הש"ך, חו"מ סי' קסג ס"ק יח, שהוסיף: "עיין בתשובת ר"א ו' חיים סי' מ"ט, ובתשובת מהרשד"ם סי' ש"ד, ובתשו' מהרא"ן ששון סי' מ"ח דף ע' ג, ובתשו' ו' לב דף ע"א וע"ב ובספר א' ריש כלל י"ב".

484. "קדימויות בהקצאת משאבים ציבוריים לרפואה", אסיא מט-נ (תש"נ), עמ' 5-17, ושם, נא-נב (תשנ"ב), עמ' 53-46; וראה דברי חותנו, הרב משה דוד טנדלר,

שעלה בחבירו ובא בעל השור ושמטו מתחתיו, אם עד שלא עלה שמטו ונפל ומת פטור ואם דחה ונפל ומת חייב. אמר רבי יוסי ותישמע מינה ראה אמת המים שוטפת ובאה לתוך שדהו עד שלא נכנסו המים לתוך שדהו רשאי לפנותן למקום אחר, משנכנסו אין רשאי לפנותן למקום אחר. אהן כריסו ארגירא, עד דלא ייתי אהן כריסו ארגירא שרי מימר פלן עביד עיבידתי פלן עביד עיבידתי. מן דייתי אהן כריסו ארגירא אסיר. הדין אכסניי פרכא עד דלא ייתון רומאי שרי מיחשדוניה ומן דייתון רומאי אסיר...".

481. הכוונה לממון ישראל, כמפורש שם: "...מה תוא זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, אף ממון של ישראל כיון שנפל ביד עובדי כוכבים אין מרחמין עליו".

הקצאת משאבים משמעותיים לעריכת בדיקות סקר לגילוי מחלות קשות, זאת על חשבון קיומם של טיפולים רפואיים מצילי חיים. ברי כי החלטות אלה גוזרות לשבט את גורלם של לא מעט חולים, ובכל זאת רשאי הציבור לקבלן, ואף להגדיר זאת כ"מעשה הצלה":

...מן הדברים הללו (של מהריב"ל) עולה בבירור, שאף אם נאמר שחולה הזקוק להצלת נפשו, והוא כבר מאושפז בבית החולים, אסור לסלקו משם כדי להציל אחר, משום שאין דוחין נפש מפני נפש,⁴⁸⁵ ואף אם נאמר שחולה שקיבל תור לניתוח שיתבצע בתוך זמן כזה שיתכן שהניתוח יציל את חייו, גם אותו אסור לדחות מפני אחר,⁴⁸⁶ מכל מקום מותר לתכנן את הקצאת המשאבים לטווח ארוך, לפי סדר עדיפויות שונה מן המצב הקיים. אם ההחלטות שיתקבלו עכשיו, לגבי סגירת מחלקות מסוימות, או צמצומן, לא ישפיעו על חולים הזקוקים כבר לטיפול במחלקות אלה, וכבר נקבע להם טיפול שכזה, אין מניעה לקבלן. לדוגמא, אין סיבה שלא להחליט שניתוחי השתלת מעקפים לעורקי הלב הכליליים

על רציחת אדם אינה קיימת. וע"כ העובר על זה והציל אפילו רבים גדולים וחשובים בנפשו של יהודי הדיוט ופשוט ביותר דין רוצח עליו, ואין לו שום פטור... ודין המציל כדין רוצח לכל דבריו... כשההצלה כרוכה בהריגת מישהו מישראל, שזה אסור בהחלט ואין שום דרגת עדיפות קיימת בזה, והעושה אחרת דין רוצח ממש עליו". רק "אם עומדת הברירה בין הצלת רבים לבין הצלת מועטים (והם שווים בערך במובן איכותי), יש להעדיף את הצלת הרבים על המועטים", ברם "בשום פנים ואופן אסור להציל, אפילו רבים וחשובים, כשהצלתם מחייבת הריגתו (או אפילו גרם הריגתו) של אחד שאילולא זה לא היה נהרג. העובר על זה והרג אדם מישראל לצורך הצלת אחר או אפילו רבים,

שבספר כבוד הרב, עמ' 167-169. **485.** יצוין כי לתפיסה כזו יש מקום גם בדיני ממונות ולא רק בנפשות, ומעניין "אין דוחין נפש מפני נפש" - ראה ירושלמי, בבא קמא ג, א הנ"ל. **486.** ראה גם חוות בנימין ח"א סי' יח, דיונו של הרב שאול ישראלי בשאלת הצלתם של רבים על חשבון מעטים, באסון צור. הרב ישראלי אסר שם גרימת מוות ליחיד, גם אם יש במוותו כדי לסייע בהושעת הרבים: "... מכיון שהכלל של 'וחי בהם' מתייחס במידה שווה אל כל נפש מישראל, ואף אל כל יחיד באותה מידה כמו לגבי רבים... אין כל יסוד להתיר רציחתו של יחיד ושל הדיוט לשם הצלת גדול וחשוב ושל רבים... ולא יועילו לנו בזה שום אומדנות, ושום הצטדקות

הם יקרים מדי ויש להפסיקם לחלוטין החל מעוד שנתיים מהיום, ולנצל את הכסף שיתפנה אז לטיפולים מונעים מחלות לב. דבר זה נעוץ בעקרון שקבע מהר"י בן לב... אף אם החלטה זו מגדילה את הסכנה היחסית לאותם אנשים שמצב ליבם אינו תקין עכשיו ובעוד שנתיים יצטרכו ניתוח מעקפים, גם דבר זה מותר לדעת מהר"י בן לב, שנפסקה להלכה... חייב הציבור להתחשב ביעילות ההוצאה לרפואה, מבחינת מספר הנפשות שאפשר להציל בהוצאה נתונה...

...נראה ברור שיש לחלק בין שיקולי הציבור לשיקוליו של היחיד. היחיד השוקל לגבי עצמו אם מותר לו לאכול מאכלים שאינם בריאים, או שמא הדבר אסור כיון שהוא מסכן את חייו, יכול לתלות עצמו בהיתר שאין כאן סכנת נפשות וודאית. אבל כאשר הציבור בא לשקול את עניין החינוך לתזונה נכונה, הרי אין ספק שמתוך כלל האנשים האוכלים אוכל לא-בריא, יבואו כמה מהם לידי סכנה, וחינוך לתזונה נכונה יציל אותם מסכנת נפשות ממש. כיוצא בזה הדין לעניין בדיקות סקר לגילוי מוקדם של מחלות קשות, מסתבר שאין ליחיד חיוב לגשת לבדיקות כאלה, כיון שיכול לתלות ברוב שאינו חולה כעת. אבל מצד הציבור, בדיקות כאלה ודאי שיגרמו להצלתם של אנשים שחלו במחלה קשה, ועדיין אינם מודעים לכך. בתוך אוכלוסייה בגודל מסוים יש להניח בוודאות שיש חולים שכאלה, וממילא בדיקות סקר לכלל האוכלוסייה היא הצלת נפשות ממש. לכן מותר לפנות משאבים לצרכים הללו, גם על ידי הפסקה עתידית של טיפולים וניתוחים שיש בהם הצלת נפשות.

סיכום: ...לפי מה שפסק מהר"י בן לב, מותר לתכנן את הקצאת המשאבים תכנון עתידי, לטווח זמן כזה שביטול אמצעים רפואיים לא יסכן חולים מאושפזים כבר, או כאלה שכבר נקבע להם תור לטיפול... מותר גם להפנות משאבים שנועדו להצלת נפשות, בתכנון עתידי שכזה, לחינוך לבריאות ולמניעת מחלות, ולבדיקות סקר לגילוי מוקדם של מחלות קשות.

הוא שאמרנו: גדול כוח הציבור מכוח היחיד. בכול שקשור להקצאת משאבים, רשאי הציבור לתעדף פעילות אחת על השנייה, גם אם ביטול השנייה מסכן נפשות.⁴⁸⁷ עם זאת, אין לכחד שדוגמאות אלה - שתיהן, אין עניינן ממון מול נפשות אלא נפשות מול נפשות. אין ספק שהכרעה כזו, כאשר בשני הצדדים קיים ערך זהה - נפשות, ודאי קלה יותר. בהקשר דומה ניתן לטעון שזו הייתה סברתו של דוד המלך, ששמר מכל משמר על ממון ציבורי, זאת גם כאשר חלוקת אותו ממון עשויה הייתה להציל המון מרעב. כך תואר הדבר במדרש פסיקתא רבתי:⁴⁸⁸

...מה כתב אחריו, ותשלם כל המלאכה ויבא שלמה את קדשי דוד אביו וגו' (מלכים א' ז, נא), ולמה צריך להם, יש דורשין לשבח יש דורשין לגנאי. דרוש לשבח - דוד ביקש על הדבר... שלא יהיו האומות העולם אומרים מה דוד סבור החריב בית אלהינו ועשה בית לאלהים נינערו אלהינו וגבו נקמתם והחריבו בית אלהים, לכך נתפלל שלא יצטרך להם שלמה. ומי שדורש לגנאי - שבא הרעב בימי דוד שלש שנים והיה לדוד כמה תסבריות צבורין כסף וזהב מה שהיה מתקן לבניין בית המקדש,⁴⁸⁹ והיה צריך להוציא להחיות את הנפשות, ולא עשה כן, אמר לו האלהים בניי מתים ברעב ואתה צובר ממון לבנות בו בניין, לא היית צריך אלא להחיות בו נפשות,

דינו כדין רוצח ונידון בבי"ד בדיני רוצח...".
487. מעין הכרעה זו, ראה שו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' לז, שהתיר החלפת בקרה אנושית על חולה מונשם במערכת מכאנית שתבצע השגחה, הגם שמטבע הדברים בזו האחרונה עלולות להיות תקלות; וראה שם אות ד: "אין לבטל כלל גם בנימוק להיתר, מה שעל ידי ההשתמשות בבקרה האוטומטית יחסכו על ידי כן כח אדם שישתמשו בו להצלת והגשת טיפול לחולים אחרים וביניהם מסוכנים... ואין נקרא זה כדוחים נפש מפני נפש, כי אדרבה זול להצד השני ולטעון להיפך, שעל ידי כח אדם שמצמידים לחולה זה יורד ממילא מתקן ההשגחה על יתר החולים של ביה"ח וביניהם קשים, ולכן יש להתיר התקנת בקרה-אוטומטית אצל חולה זה, ואשר עפ"י רובא דרובא יועיל לו, כדי שלא למעט בהגשת עזרה דרושה ע"י כח אדם לחולים הקשים האחרים... ולכן יש להעדיף חיסכון כח הצלה לאחרים".
488. פסיקתא רבתי (מהדו' ר"מ איש שלום), פסקא ו: ותשלם כל המלאכה.
489. גישה שונה, ראה מדרש שמואל (בובר) פרשה לא: "נתחשב דוד בפני עצמו

לא עשית כן חייך אין שלמה נצרך ליטול הימנו כלום ויבא שלמה וגו' נתן באוצרות בית ד', שלמה המלאכה ולא היה צריך שלמה ותשלם כל המלאכה.⁴⁹⁰

נכון הוא שבמקביל ניתן לטעון כי זו דווקא ראייה לסתור, שכן בדיוק על כך נאמר "דורשים לגנאי", כלומר רואים זאת בשלילה.

ו. "שלום הצבור - פיקוח נפש"

דומה כי גם "סוגיית ארנונא" עשויה לחזק תפיסה זו של מעמד ייחודי לממון ציבור. בסנהדרין (כו ע"א) תוארה "הכרזתו" של רבי ינאי: "פוקו וזרעו בשביעית", וטעמו של דבר: "משום ארנונא";⁴⁹¹ כלומר יש בה באותה "ארנונא" כדי לדחות שביעית. התוספות על-אתר (ד"ה משרבו האנסין), הקשו: "וא"ת, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע, דהויא איסורא מדאורייתא?", והשיבו בשתי דרכים: "וי"ל דמיירי בשביעית

שורש קכ"ח שמביא גירסת רבינו שמואל המובאת בתשב"ץ קטן, ומסיים, מכאן אומר רבינו שמואל שטוב ליתן צדקה לנערים ללמוד תורה או חולים המוטלים באשפה. ומשמע דווקא חולים עניים אבל אם היו עניים ולא חולים טוב יותר ליתן לצדקה בביהכנ"ס עיין שם. והנה בנוגע לחולים או עניים המוטלים באשפה שיש בזה פיקו"נ, יש ראייה מפס"ר סוף פ"ו דהם קודמים אף לבנין ביהמ"ק. וזה לשון הפס"ר סוף פ"י... עכ"ל. אולם רש"י מעתיק... עיין שם".
491. בזיהוי אותה "ארנונא" נחלקו ראשונים, אם הכוונה לצבא המלך וחילותיו או למס המלך מהתבואה - השווה תוספות, סנהדרין שם, עם רמב"ם וראב"ד הל' שמיטה ויובל א, יא; וראה ר"י קורקוס על הרמב"ם שם ד"ה משרבו, וערוך לנר, סנהדרין שם, ד"ה בתוס'.

ואמר, אם בורר אני חרב, עכשיו יהיו כל ישראל אומרים מה איכפת לו לבן ישי, הוא בטוח על גבוריו; אם בורר אני רעב, עכשיו יהיו כל ישראל אומרים מה איכפת לו לבן ישי, הוא בטוח על אוצרותיו; נבור דבר שהכל שוין בו" - באוצרות פרטיים היה מדובר, לא ציבוריים-כלליים. כן ראה רש"י (שמואל ב כד, יד): "הרעב גם הוא מסור לעשירי' אוצרי פירות" - ממון פרטי.

490. עי' בעלי תמר שקלים ה, ד: "א"ל כמה נפשות שקעו אבותיך לא הו אית ב"נ דילעון באורייתא - באהצוי"ר מביא גירסת התשב"ץ ח"ג סימן ק"צ לא הו תמן ב"נ דמילף באורייתא או חולים המוטלים באשפה וכו', ומסיים, מכאן נראה שיותר היה המצוה ללמד לתלמידים ולפרנס העניים מבנין ביהכנ"ס, וכ"ה גם גירסת תשב"ץ קטן סימן תקל"ג, וכ"ה בשו"ת מהרי"ק (קולין)

בזמן הזה דרבנן; אי נמי י"ל דפיקוח נפש הוא, ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו ומתים בתפיסת המלך,⁴⁹² והכי איתמר בירושלמי משום חיי נפש". הביאור השני מלמד כי אף שכל עוד מדובר ביחיד, עליו למסור את כל ממונו ובלבד שלא יעבור על איסור תורה,⁴⁹³ הרי שכאשר מדובר בציבור הדין שונה. לציבור הותר לחרוש ולזרוע ולעבור אפילו איסורי שביעית דאורייתא, ובלבד שלא יגיע הציבור למצוקה כלכלית של היעדר יכולת תשלום מסים עד כליאה "בתפיסת המלך" העלולה להמית.

הבחנה כזו בין יחיד לציבור בסוגיית ארנונא זו, הודגשה ע"י מהרי"ל דיסקין (שו"ת, קונטרס אחרון, סי' ה אות ט):⁴⁹⁴

...מצינו דמשום ארנונא התירו חרישה בשביעית... משום שמתים בתפיסה, נ"ל שלא אמרו זה כ"א בגזירה כללית, שיתכן שימצא בהם אנשים שימותו, והוי חשש סכנת נפשות ממש (והתירו אפילו לעשירים, דאל"כ מיכספו עניים ולא יחרשו, ואתי לידי סכנת נפשות), אבל בפרטות, לפדות איש אחד, ודאי לא חיישינן לסכנה דהאי יחיד שימות בתפיסה...⁴⁹⁵

492. ראה גם פסקי הרי"ד, סנהדרין שם. וראה ר"י קורקוס, שם: "...אפשר לבוא לידי צער קרוב לידי סכנה"; חזו"א, שביעית סי' יח סק"ד: "התם אניסי טפי ע"י המלכות וקרוב הדבר לפיקוח נפשות ע"י עניות וגביית ארנוניות". לעניין החזו"א, ראה גם משה אריאל פוס, "מכתב לא ידוע של החזו"א איש בדבר היתר מלאכה בשמיטת תרצה"ה, המעין 234 (תמוז תש"פ) עמ' 16-6, שם הסתמך החזו"א על דעת הראב"ד בסוגיית "ארנונא"; הנ"ל, "תשובת הגר"א קוטלר זצ"ל בעניין השמיטה ביישוב מחנה ישראל", שם 238 (תמוז תשפ"א) עמ' 4-7; פאר הדור, ג, עמ' רמה-רנב.

493. אהבת חסד, פרק כ סעיף ב, וראה מה שהערנו בזה לעיל.

494. ראה שם גם אות לד; ועי' בספר משנת פיקוח נפש, סי' טט, עמ' רכו.

495. כן ראה צפנת פענח, הל' שבת ב, כג, שתהה מדוע מחד גיסא התירו איסורי שביעית דרבנן "משום ארנונא" בשל פיקוח נפש, ומאידך גיסא לא התירו חילול שבת דרבנן בטלטול מעות בעבור פדיון שבויים - ראה מרדכי מו"ק, הלכות חוה"מ, רמז תתלו, בשם ראבי"ה. "ע"כ" - ביאר הצפנת פענח - שורש ההבחנה הוא "משום זה דבהך דסנהדרין [כלומר ארנונא] הוה כמו לרבים".

נכון הוא שיש לסייג את משקלה של ראייה זו, שכן הדברים אינם מוסבים על נזק לממון ציבור כשלעצמו, אלא למקרים שבהם היעדר הממון מוביל לחשש מיתה ממשית. זאת ועוד, מדברי מהריל"ד עולה שההיתר לציבור נובע מהנחה סטטיסטית שבכללם ישנם אנשים שימותו. כלומר, יחיד נבחן כשלעצמו, ואין סיבה להניח שדווקא הוא המסוכן; לא כן רבים, שבכללם - מן הסתם - סביר להניח שישנו מסוכן. גישה דומה⁴⁹⁶ גם לרב ישראלי. בדיונו אודות טעמה של ההגדרה ההלכתית לממון הציבור שעשוי להיות שקול אפילו לנפשות, כתב הרב ישראלי,⁴⁹⁷ שהדבר נובע מן העובדה שבכלל רבים תמיד יש לחוש שמא ישנו ולו גם יחיד מסוכן, או שכלכלה משופרת תיתן תוצאות בריאותיות משופרות לציבור:

...כל מה שכרוך בשלום הציבור יש בו בעקיפין ענין עם פיקוח נפש. פרנסת היחיד לדוגמא אין בה משום פיקו"נ, אבל אם הציבור היא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מבין הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משובח, באופן שאצלו זה יכול להיות פיקו"נ. וכן כל מלחמה שהיא מביאה הרווחה ועי"ז ניתנת אפשרות לטפל יותר בחולים ותשושים, מה שאינו קיים בזמן שהתנאים הכלכליים הם ירודים. וכן מלחמה שהיא להרבות שמעו של המלך, יש להניח שע"ז יפחדו האויבים מלבוא וירבו אלה המעוניינים לבוא אתו בברית, מה שג"כ מביא למצב כלכלי יותר טוב ועי"ז מתרבה הבריאות בציבור... וכיוצא בזה מיני ציורים, שאם אנו חושבים על זה לגבי היחיד הרי זה רחוק שאין לחשוש מזה, ומ"מ באופן ציבורי הרי זה קורה סו"ס, ולגבי פקו"נ גם זה מובא בחשבון...

496. לשון דומה ראה גם לר"י ענגיל, בתשובתו הכלולה בשו"ת מנחם משיב (קירשבוים), א, עמ' 182-183: "... דניזקא דרבים כסכנת נפשות... הואיל והוא ברבים אפשר שיבוא במי מהם לידי סכנה, וע"כ חשוב סכנה"; וראה לעיל הערה 479. 497. עמוד הימיני, סוף סימן יז.

הדוגמאות שנתן הרב ישראלי שונות זו מזו: א. סביר להניח שבכלל רבים ישנו לפחות יחיד שזקוק "לאוכל יותר משובח" עד כדי פיקוח נפש.⁴⁹⁸ לכן, בכל שקשור לרבים, פרנסה היא בגדר פיקוח נפש. ב. כלכלה מדינתית משופרת משמעה טיפול טוב יותר בחולים ותשושים, כדי הצלת חייהם. לכן, טיוב הכלכלה עשוי להיחשב פיקוח נפש, שכן בריאות הציבור היא פיקוח נפש; ג. הפגנת עוצמה ביטחונית עשויה לשפר יחסים בינלאומיים. דבר זה יביא במישרין לשדרוג מצבה הכלכלי של המדינה, ובעקיפין לחיזוק בריאות הציבור - פיקוח נפש. אלא שלצד השונות שבין הדוגמאות, יש להן מכנה משותף ברור: כלכלה ציבורית היא פיקוח נפש.⁴⁹⁹

לכודים קבוצת אנשים ומורים לה 'מסרו לנו אחד מכם, או שנהרוג את כולכם', על כל האנשים בקבוצה להיות נכונים למות ובלבד שלא יסגירו את האחד. החיים קדושים ואסור להקריבם, יהיו התוצאות אשר יהיו. זהו המוסר; זוהי ההלכה. ועם זאת, למלך ישראל מותר, בהסכמת הסנהדרין, לצאת למלחמה שאינה מלחמת מגן, אף כי צפוי שייפלו בה חללים רבים. מותר לו לגזור מוות ללא משפט בהקשר של מדיניות ציבורית ("לתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה"). בפוליטיקה, בניגוד למוסר, קדושת החיים היא ערך עילאי אבל לא הערך העליון היחיד. ההשלכות הצפויות הן אמת המידה. שליט, או ממשלה, צריכים לפעול על פי האינטרסים ארוכי הטווח של העם. משום כך (בהקשרה של מגפת הקורונה) הממשלות מקלות בהדרגה את תנאי הסגר עם ההתמנות בהתפשטות המגפה - אף כי ייתכן שיהיו שימותו בשל כך - כדי להקל על המצוקה, להפחית מן המעמסה הכלכלית, ולהשיב את חירויות האזרח שהושעו. יש לנו חובות מוסריים

498. בהקשר דומה ראה דיונו של הרב יצחק זילברשיין, חשוקי חמד, גטין כט ע"א, עמ' קצה, ביחס לחובת קיומה של מציצה במילה, וטענת רופאים על היעדר סכנה בימינו: "...אע"פ שהמסתכנים בלי המציצה הם אחוזים מועטים, בכל זאת מאחר והנימולים הם בלעה"ר מרובים מאוד, לכן הגם שבאחוזים המסתכנים מועטים, אבל בגלל השכיחות הגבוהה של הנימולים הרי הם רבים ויש לחוש למיעוט זה"; ועיי"ש בהשוואה עם חשש תאונות דרכים, ועי' בספר משנת פיקוח נפש (לורנץ), סי' ב אות ה.

499. מבחינה ערכית-רעיונית, ראה מה שכתב הרב יונתן זקס, "הכרעות מוסריות והכרעות פוליטיות", <https://www.aish.co.il/tp/sacks/571661311.html>: "ההבדל בין הכרעות מוסריות להכרעות מדיניות מתחדד בשאלות של חיים ומוות. הכלל המוסרי ההלכתי הוא: פיקוח נפש, כלומר הצלת חיים, דוחה את כל המצוות למעט שלוש: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. אם פושעים

דומה כי מדובר בטענה עקרונית, כזו שתיאמר גם כאשר ידוע שהציבור מונה רק אנשים צעירים ובריאים, ולא ניתנו הדברים לשיעורין. העובדה היא שלמרות ההשלכות מרחיקות-הלכת, הרב ישראלי לא דרש עריכת בדיקה קפדנית שתוודא מה היא תמונת המצב העדכנית של האוכלוסייה - בכמה זקנים ובכמה צעירים מדובר, בכמה בריאים ובכמה חולים. עובדה זו מורה בעליל שדי לו בכך שמדובר בציבור, ברבים, כדי שמדיניות זו תיושם הלכה למעשה.

עם זאת, צריך לתחום ולומר שאין הדברים אמורים אלא רק כאשר להיבט הכלכלי ישנה נגיעה ממשית עם היבט של נפשות. לעומת זאת, אם אין מדובר אלא בהיבט ממוני בלבד, או אז גם ציבור לא יוחרג מעיקרי ההלכה הרווחת.

דגש כזה בא לידי ביטוי בהלכות ריבית. בשו"ע (יו"ד קס. כב) פסק מרן שליחיד "מותר ללוות בריבית מפני פיקוח נפש", ככל פיקוח נפש הדוחה רוב איסורי תורה. ברם, אין הדברים אמורים אלא כאשר אכן מדובר בפיקוח נפש. על אתר הוסיף הרמ"א:

ועי"ל סי' קס"ט ובסי' קע"ג דאסור ללוות בריבית לצורך קהל, ואפילו אינו ריבית קצוצה, כל שכן בריבית קצוצה דאסור, ולא כמו אלו שנהגו להקל בקצת מקומות להלוות וללוות לצורך קהל בריבית קצוצה ואין להם על מה שיסמוכו,⁵⁰⁰ אם לא שנאמר

שיש לחוש קצת שמתוך כך יבוא אח"כ איזה פיקוח נפש, והדבר נחוץ, ואי אפשר לגבות המעות בעת ההיא, אבל אם אין לחוש כלל בשום צד שיגרום איזה פיקוח נפש ודאי דאסור... וכיון שכתב הרשב"א שהוא ריבית גמורה, שמעינן נמי דאפילו לצורך פרנסת עניים אין להתיר...; וראה מש"כ ר"י בלוי, בספרו ברית יהודה, פרק ז סעיף כב הערה נט.

כיחידים, ואנו מקבלים הכרעות פוליטיות כאומות. אלה הם שני דברים שונים".
500. ראה גם לבוש שם: "...קהל הצריכים למעות מפני דוחק המסים, אסור ללוות בריבית מישראל לצורך זה אפילו בריבית שאינה קצוצה, שאין זה נקרא פיקוח נפש, כי אין צרכי הקהל סתם פיקוח נפש אם לא היה הצורך והדוחק גדול מאוד". וכן הדגיש בשו"ת מהר"י הלוי סי' ה - הובא בהגה' רע"א שם: "פשוט דלצורך גדול דקאמר היינו כגון

שמחשבים צרכי קהל לפיקוח נפש או לצורך מצוה, כמו שיתבאר לקמן סימן קע"ב. אבל אין לסמוך על זה, כי אם לצורך גדול.

כלומר, הרמ"א יוצא חוצץ נגד נוהג שפשט ורווח ללוות ולהלוות בריבית, זאת בתואנה ש"לצורך קהל" הדבר מותר. "אין להם על מה שיסמוכו" מדגיש הרמ"א, אלא אם כן המצב הוא כזה שצורך הקהל הוא אכן, אליבא דאמת, פיקוח נפש, ולמצער "צורך מצוה", וגם את זה אין להתיר אלא במצב של "צורך גדול". מכאן שלא די ב"צורך קהל" גרידא כדי להתיר איסור תורה, אלא אם כן הדבר נוגע בנפשות.⁵⁰¹

עתה נשוב אל הראשונות: האמור מעלה מלמד שפגיעה משמעותית בממון ציבור ובכלכלת מדינה עונה על הנדרש בהלכה להגדרת פיקוח נפש, זאת לא פחות מנפשות.⁵⁰² לא בכדי כתב אפוא הרב גורן כי "... חיזוק כלכלתה של הארץ - הוא בבחינת כיבוש מלחמה, הדוחה מצוות רבות".⁵⁰³

נמצאנו למדים אם כן כי לא זו בלבד שהשיקול הממוני-ציבורי יכול להיות משוקלל לצד נפשות במשוואת ההכרעה, אלא שהוא חייב להיות משוקלל ולקבל מקום משמעותי בהכרעה. דמים ב"דמים" אכן נגעו.

502. ראה לשונו של רש"י גטין מה ע"א, בענייניו של "דוחקא דציבורא" כנימוק להימנעות מפדייה משבי: "אין לנו לדחוק הצבור ולהביאו לידי עניות בשביל אלו".
503. ר"ש גורן, משנת המדינה, עמ' 89. וראה לעיל בפתח הספר, מכתב הרב יעקב אריאל, אות ח.

501. כן ראה - בהקשר אחר - בקובץ תשובות (לר"ש אלישיב), א, או"ח סי' ל, ביחס למדידה בשבת לצורכי הרבים: "דלא התירו לתועלת רבים אא"כ יש בפעולה ההיא משום מניעה ממכשול והצלה מהפסד, וכל פעולה שלא נכנסה בגדר הזה אין להתירה".

